

דיוקנה של מדינה: פולין בימינו

(בעקבות ביקור)

אפרים שמואלי

בין המשטר הישן והחדש

חמש תמורות גדולות שינו את פני פולין מן הזמן שעזבתיה, באמת — מן הימים שלאחר מלחמת העולם השניה. ואעמוד עליהן כאן בקצרה.

התמורה הראשונה היא המעבר מארץ חקלאית, נחשלת ברובה, לארץ תעשייתית ברובה, ואם תרצה לדייק ולומר — למדינה מתועשת נחשלת. אף הכפר שינה פניו. ליד הבתים, המרווחים והמרוהטים יפה, עומדים היום מחסנים ומוסכים

עם מכונות זרע וקציר, מכונות חקלאיות למיניהן, ואפילו מכונות פרטיות. זכרתי את גגות הקש של בתי האכרים לפני. אין להשוות.

הערים גדלו, בתי הרושת רבים נבנו בפרבריהן, כאמור. מפעלי התעשייה, המסחר והבנקאות הולאמו. רק חנויות קטנות וקיוסקים הם בבעלות פרטית. על פי החוק חייבים הכל בעבודה. לפני מראה רגיל היו בערים – הקבצנים, יהודים ונכרים. היום אין קבצנים ברחובות, אבל ראיתי בערב ברחוב הראשי של לודו, בפיוטרקובסקה, שיכורים לא מעטים, וקראתי בעתונים אזהרות מפני השכרות המתפשטת, כתוצאה מן התיסכול מעבודה משעממת. אין מובטלים, אבל כרבע מכוח-העבודה אינו מופיע בבוקר מחמת "מחלות עבודה". כל מפעלי התעשייה, בתי המלאכה, בתי המסחר, הבנקים, הם להלכה בבעלות הפועלים במדינתם השיתופית. אבל באמת מושלים בהם ראשי השלטון ופקידיהם. רק כמה חנויות קטנות וקיוסקים נשארו ברשות היוזמה הפרטית. ואמנם ראיתי קיוסקים ודוכנים למיניהם, אולי לא מעטים מלפנים. גם סיפרו לי הרבה על השוק השחור, שבו אפשר להשיג הכל בדולרים או בשווה דולרים. הזבנים בבתי המסחר הממשלתיים ורזיזים הרבה פחות מן החנונים הזעירים. והתורים בחנויות הגרולות ארוכים. באמת, בפני כל חנות ממשלתית פתוחה נודנב תור. לפני חנות אחת בלודו, ברחוב הראשי, עמד תור ארוך של אנשים צעירים. סיפרו לי, שמוכרים כאן טבעות קידושין ותכשיטים. טבעת זהב עולה 600 זלוטי במחיר הרשמי (כ־7 דולר). החקלאות הפולנית שוב אינה מספקת את צרכי האוכלוסים (חסר בערך שליש מן הרגן והמספוא כדי לפרנס את המדינה) ועל כן נזקקת המדינה ליבוא.

המוטיבציה לעבודה ולשירותים במשק הממשלתי היא חלשה. על כן גוברת ההזנחה של קנין הציבור. את המכונות לתיעוש ארצם קנו הפולנים במדינות המערב, ובעיקר קיבלו אותן באשראי מארצות הברית (28 מיליארד דולר חייבת פולין לארה"ב. חומרי גלם מקבלים על פי רוב מרוסיה). שנות הששים והשבעים היו שנות גיאות לייצור. אבל שיטת השכר והגמולים, ומיעוט האחריות לנכסי הייצור גרמו לירידה בייצור ובאספקה. סיפרו לי, שלפני שנתיים היו מראים בטלביזיה ערב ערב, כיצד ההשקעות הגדולות של פולין וכל שלוותה וקיבלה ממדינות אחרות יורד לטמיון על שום הזנחה ושרירות ביורוקרטית מחבלת, מדעת ושלא מדעת. חסרים חלקי חילוף למכונות והן מעלות חלודה, האוטובוסים החרשים נרקבים, ואיש אינו רוצה ליטול אחריות על העזובה. קראתי דברי סוציולוג פולני, שהגיר את המשטר הקומוניסטי בארצו כמשטר של חברה, שאין בה אחריות: השלטון ברוב כוחו פוטר עצמו מן האחריות לרמת החיים ולאיותם. כל עוצמת השלטון מרוכזת בידי ראשי המפלגה, אבל היא תולה את הקולר בפקידים, שבאמת אין בידם כוח לפעול על דעת עצמם, על פי הבנתם ועל אחריותם. על רקע זה צמחה תנועת "הסולידאריות", שעליה ארחיב את הדיבור להלן.

התיעוש האיץ את בנין השכונות החדשות. ישבתי בחררו של ליאון. הוא נרשם לשיכון, כרבים אחרים, אבל יש לחכות לדירה לפעמים עשר שנים ויותר. יש מצפים כבר עשרים שנה. פועלים בבתי חרושת קודמים, כשבונים שכונות חדשות ליד מקום עבודתם. סח לי פולני קשיש: לפני, קודם מלחמה היה הכל יותר טוב. פניו

נתחייבו ועיניו אורו כאשר הזכיר ופירט מאכלים. היתה שמחת־חיים באותם הימים. רק דבר אחד היה גרוע: שבע נפשות הצטופפו בחדר אחד. מבחינה זו עכשיו המצב נשתפר. הקימו בתי חרשות רבים ובנו שיכונים על ידם. אבל, כנראה, לא הספיקו, ועדיין רבים מצטופפים בדירות קטנות. משפחת הפועלים, שגרה בדירתנו לשעבר, אף היא מחכה זה כמה שנים, אבל הובטח להם, שבעוד זמן קצר יקבלו דירה בשיכון בקצה העיר. דומני, משפחת פועלים צעירים טיפוסית, כבני שלושים ומעלה שניהם, עובדים באותו בית חרושתו מרויחים יחד כ־18 אלף זלוטי. אולי התפארו בפני והגזימו. מצאתי שמהנרס ראשי מרויח כ־14 אלף, פועל רק 8 אלפים. גימלאי מקבל כ־4 עד 5 אלפים.

התחבורה זולה, דומני, ואין צורך לומר בשביל בעל מטבע חוץ. בעד כרטיס רכבת מחלקה ראשונה מוורצלב (ברסלוי) לווארשה, מסע של 340 ק"מ, שילמתי 264 זלוטי, כשלושה דולר רשמיים בקירוב. ראיתי הרבה כבישי אספלט רחבים, ותנועת האוטובוסים והמוניות רבה ומהירה. כששאלתי פולני קשיש ברחוב: מנין לרכים כל כך מכוניות פרטיות, ענה בלי שהייה: מן הגניבות. עובדה היא, שהערים עושות רושם מערבי, ווארשה כוניה. עד כאן על התיעוש, ועוד אשוב אל תמורה זו בדיון על תנועת "התחיה", הקרויה "סולידאריות".

התמורה השניה היתה אתנית־לאומית. היא נתבלטה לעיני מיד בכל אשר פנית. חוץ מכמה תיירים בבתי המלון, לא מעטים מן הארצות הקומוניסטיות, אין אתה מוצא במדינה בני עמים אחרים. שוב אין בלודז' רחובות, שבהם גרים גרמנים, ואין שכונות היהודים. האין כאן מודקך לעיניים כממשות כבידה. הוא המציאות שחוללה השואה. אין קפוטה ואין כובע יהודי, ובשום מקום שניקרתי בפולין לא ראיתי זכר לשטריימל. אין גם אוקראינים וביילורוסים. כל המיעוטים נעלמו. יצאתי את פולין כשישבו בה 20 מיליון פולנים ו־10 מיליון בני מיעוטים. עכשיו הכל "משלנו" — 40 מיליון פולנים "כשרים", האומה הגדולה ביותר בגוש המזרחי לאחר הרוסים. חלומם של הפטריוטים האנטישמיים, רודפי היהודים ושאר כל בני המיעוטים, כאילו נתגשם: פולין עצמאית וחופשית — "רק לפולנים". בערים, שהיו מעורבות לפנים, האוכלוסיה עכשיו כולה פולנית, או שערים אלה שייכות למדינה אחרת.

כתמורה האתנית כרוכה היתה תמורה גיאוגרפית (השלישית למניני כאן): גירוש הגרמנים משלזיה, וממחוזות אחרים וגירוש הפולנים ממחוזות המזרח, שעברו לשלטון הרפובליקה האוקראינית או הרפובליקה הביילורוסית. האוניברסיטה הפולנית של לבוב, למשל, עברה לוורוצלב. ללודז' באו אוכלוסים פולנים רבים מוילנא וסביבותיה, כנרמז לעיל. החילופים היו מהירים ואכזריים. פולין זכתה וגם הפסידה, ואיני בקי במאונה. היא קיבלה את שטחי גרמניה "דויטש רייך", נקיים ומנוקים מגרמנים, פרט לאלה שהתבוללו בין הפולנים, או נשארו חיים במקומותיהם כ"אנוסים". השטחים, שכבשו הרוסים לאחר חוזה מולוטוב־ריבנטרופ, שוב לא הוציאו מידיהם, אבל הפולנים, כנראה, קיבלו תמורה יפה.

בין פולין לרוסיה

בשיחותי עם מארחיי לא שמעתי תרעומת על השטחים שנלקחו מפולין, אבל

קלטתי לא מעט דבר רוגזה על הרוסים. ענין הרצח בקאטין לא נשכח — מיטב הקצונה הפולנית ניספה באכזריות בידי המשטר הרוסי. בכך מאמין כל פולני. אין שוכחים מה שעוללו הרוסים לפולין ולאזרחיה לפני הכיבוש, בימיו ולאחריו. בשנת 1977 נתפרסמה השערוריה של קותלי החזיר: פועלי הרכבת כלובלין גילו קרונות מלאים קותלי חזיר, שנשלחו לרוסיה. הקרונות הוסו בצבע אדום, ועל פי ההודעה הרשמית נועדה תכולתם לצרכי האולימפיאדה במוסקבה. הפועלים פרצו את הקרונות וחילקו את הבשר לאוכלוסים. בעקבות מאורע זה פרצו שביתות והוסיפו צרות — לצמצם את תפוקת התעשייה.

הפולנים היו כל הימים, לפחות מימי חלוקת פולין, נוטרים רגשי טינה ותרעומות לרוסים. הם התיראו מפני אידיאולוגיה פאנסלאבית, שהיתה בעיניהם כסות-עינים לשלטון רוסיה. עכשיו רבים מהם הם נגד האידיאולוגיה הסובייטית-הקומוניסטית. הם סבורים, שרוסיה מנצלת את אוצרות מדינתם את כוח עבודתם וכישוריהם ואינה מפצה אותם אלא במידה זעומה: בנפט ובחומרי גלם. פולין לדידם עדיין אינה עצמאית ואינה חופשית. אין צורך לומר, שהרגשה זו נתגברה בחדשים, שבהם לחמה הממשלה באכזריות ובערמומיות במחנה "סולידאריות". דכאון שלט בפולין בימים שביקרתי בה. הכל אמרו, שהמצב קשה, ורבים לא הסתירו את דעותיהם אפילו לעובר אורח זה: פולין במשבר קשה. בדלתיים סגורות היה הדיבור וזעם יותר.

בשיחה עם מרצים באוניברסיטה של וורוצלב, שאליה הזומנתי בתיווכו של פרופסור מאילינוי שבארה"ב, יועץ מטעם ממשלתו שהכרתי במלון, הושמעו דברי מחאה גלויים. היה זה חוג נבחר, כעשרים פרופסורים וסגניהם. דובר בענין התמיכה של ארה"ב במדינת פולין, בהטבות לייצוא הפולני, ורוב בני חבורה זו טענו, שהנשיא רייגן צורק, כשהוא מחליט לייטול מפולין מעמד מסחרי מבוכר. שם הושמעו קובלנות רבות על המשטר הקומוניסטי, ועל הרוסים, שכופים על הגנרל יארוזלסקי לגזור כלייה על תנועת "סולידאריות". הישיבה היתה סגורה. הדברים בה העירו על מידה מרובה של חופש הדיבור, ששלט שם לפני שהוטל מצב החירום.

הפולנים נוהגים לטפח הרבה את ימי החגיגה והזכרון הלאומיים שלהם. הפטלים לזכר גדולי האומה, שהגרמנים הרסו אותם, הוקמו מחדש. עברתי על פני "כבר החירות" בלודו. עמד שם לפני פסל קושצ'ושקו. הגרמנים הרסו אותו. עכשיו מתנוסס שם פסל אותו גיבור לאומי, אבל גדול ויפה הרבה יותר.

שני סטודנטים באוניברסיטה של לודו, במחלקה להיסטוריה, סיפרו לי שהם לומדים בסמינאר להעריך מחדש את המעשים והמאורעות בתולדות פולין, שלא כנוסח הדעה הרשמית. יש "רביזיה" במפורש ומכללא. גם בודקים מחדש כיצד ומדוע נחלקה פולין בשעתה שלוש חלוקות. גם בענין זה יש הערכה חדשה, לאו דוקא מרקסיסטית. הסטודנטים הביעו בפני את דעותיהם בלי חשש. כנראה בטחו זה בזה. התרומה הרוסית לשגשוגה של פולין הקומוניסטית יצאה, על פי הערכתם, פגומה למדי: הרוסים מנצלים והורסים, משעבדים, כאז כן עתה.

חשבוננו עם הכנסייה הקתולית

על שלוש התמורות, שסקרתי כאן בקצרה, נוספה הקתוליוציה של הארץ. לא שפולין לא היתה קתולית לפני כן, אבל עכשיו תשעים וחמישה למאה מאוכלוסי פולין הם קתוליים. לפני המלחמה השניה ישבו במדינה מאמינים פראבוסלביים, יוניס-קתוליים, "אוניטים", לותרנים, קלויניסטים, וכמובן — יהודים. בפולין מכהנים עכשיו למעלה משבעה עשר אלף כמרים קתוליים, לעומת קומץ קטן של כוהני הדתות האחרות. הכנסייה עלתה למעלות כבוד וחשיבות, שלא זכתה לה בשום ארץ קומוניסטית. תהלוכות החג הגדולות, העליות לרגל לצ'נסטוחובה ולבתי יראה מפורסמים אחרים, הן הפגנות המונים.

בסיורי ברחובות לודו' ביקרתי בכנסייה שב"ככר החירות" וביום חול פשוט מצאתי שם כמה עשרות מתפללים, ל"מיסה" באו כמה מאות. אמנם כנסייה זו שוכנת בלב העיר, וביום הראשון בברסלוי, ביום הכרות קולבה לקרוש קאתולי חדש, היו הכנסיות מלאות מפה לפה, והמון גדול שמע את הדרשה בחוץ. ביקורו של יאן פאול השני, האפיפיור הפולני, עורר כאן שמחה והתלהבות. לא רק הארוקים ברתם יצאו מכליהם. ברור, שהלאומנות האנטי-פראבוסלבית והאנטי-פרוטסטאנטית, כלומר — המכוונת נגד עמי רוסיה ונגד גרמניה, עושה את הפולנים אדוקים בכנסייה הקאתולית יותר משאר כל המאמינים באירופה. צא וראה: עם כל אהבתם לאפיפיור והתפעלותם מדבריו וממעשיו, אין הפולנים מקבלים את דעותיו בענין הגירושים ובענין הפלות. ניכר, שהכנסייה הקאתולית משמשת למאמינים כאן מחבא-עוז להתייחסות האומה הפולנית בפני עצמה וגם קרני-איל לנגח בהן את חומת הקומוניזם. הכנסייה מבטאה באמת את אורח החיים הפולני על פי המסורת הלאומית. אחרת קשה להסביר את כל הכבוד והיקר, שהפולנים קושרים לה.

יחסה של הכנסייה הקאתולית ליהודים היא פרשה כאובה לעצמה. מאמינים מעטים הצילו יהודים ועמדו לימינם — חסידי אומות העולם, שטייעו להימלט מן הגזירה. ביניהם היו גם כמה כוהנים קאתוליים. אבל הדעות הקדומות נגד היהודים, שהכנסייה הטיפה להן במשך הדורות, גרמו לא מעט לעוינות של הפולנים בימי ההשמדה הגדולה וגם אחריה. לא היה זה מקרה, שהשוואה נתחוללה על אדמת פולין, ושאר המלחמה נעקרו היהודים מכאן יותר מבלוגריה ומרומניה, ואפילו יותר מבגרמניה. חשבוננו עם הכנסייה הקאתולית בפולין הוא מר וקשה.

ולסוף, התמורה החמישית. הגעתי לפולין בשבוע, שבו נפתחה שנת הלימודים החדשה במוסדות ההשכלה הגבוהים. 400 אלף סטודנטים נהרו אל האוניברסיטאות, אל בתי הספר הטכניים ובתי הספר לחינוך, לאמנויות, לניהול ולשאר המוסדות למיניהם. רבים באו מן הכפרים ומן העיירות. אוניברסיטאות חדשות נבנו אחרי המלחמה, כגון זו בלודו' — בימי רק נפתחה אוניברסיטה עממית בלי זכויות. כמעט רוב הפולנים הם עכשיו בוגרי בית ספר תיכון, וחלק גדול מהם ממשיך בלימודים אקדמיים. בימי היתה למעלה ממוחצית האוכלוסיה אנאלפביתים גמורים. בבית הספר התיכון לומרים, מלבד פולנית ורוסית, עוד שפה זרה: צרפתית או אנגלית — לבחירה. בזכות חינוך חובה וחינוך חינוך חינוך נתרבו המשכילים והמרענים בפולין,

ותרבותה של המדינה, מוסדות ההשכלה והמדעים, מכוני המחקר, עיתוניה, תיאטראותיה — כולם עושים רושם של פירות ההשכלה המערבית. ובאמת, הפולנים, שדיברתי עמם, לא נוח להם כשמכנים את ארצם מדינה קומוניסטית. אמנם אין לשכוח, שיד הצנזורה קשה במדינה, וביותר בזמן שבו עשיתי שם, כשנדון גורל תנועת "סולידאריות" בסיים ובעתונות לא מצאתי, לא בעתונים היומיים ולא בשבועונים הספרותיים, קולות ברורים בעד "סולידאריות". רוב חברי ועד הפא"ן של פולין ישבו במעצר, ורבים מראשי האינטליגנציה נאסרו או פחדו שייאסרו בקרוב.

חמש התמורות: (1) התעשייתית, (2) האתנית, (3) הגיאוגרפית, (4) הדתית (5) וההשכלתית שינו את פני פולין, תיקנו והשביחו ופתרו בעיות; אבל הן גם עוררו והבליטו בעיות חדשות, הן בעיות חברה וכלכלה והן בעיות תרבות, וביותר — את הבעייה של זכויות אדם ועם, במשטר שנתרחק מרחק תנאים ומהות מזה שבדור הקודם.

שנאת ישראל

אי אפשר להשלים את תיאור דיוקנה של מדינה זו מבלי לציין עוד עובדה מדהימה, לא תמורה, אבל מום שעדיין לא עבר, והוא מעין מום קבוע בפולין.

הסימן הששי המובהק במדינה זו הוא: שנאת ישראל, וראה זה פלא: שנאת יהודים באין יהודים! בימי הכיבוש הנאצי המשיכו רוב הפולנים להתנכל ליהודים, והצרה המשותפת איחדה את כל בני המדינה — כך מספרים — רק בימי האימה הראשונים. אבל מיד אחריהם שב ונתגבר הלך הרוח "האנדקיי" של המפלגה הנוצרית הדמוקרטית, ששלטה בפולין קודם המלחמה, ועל פיה היו היהודים אשמים ברוב התקלות שבמדינה.

לאחר שפולין נתרוקנה מיהודים בגמר המלחמה, ניכרה תנועת התנגדות לאנטישמיות, תוך כדי התנערות מן השלטון הנאצי ומן האידיאולוגיה הגזענית שלו. אולם לאחר תקופה קצרה בערך, ובעיקר אחרי מלחמת ששת הימים, נעשתה המדיניות האנטישמית קו-מנחה רשמי בכל מעשי הממשלה. הרוח "האנדקיי" הישנה נתחזקה עכשיו מכוח האנטישמיות הקומוניסטית. גם אלפי היהודים המעטים, שנותרו בפולין אחרי הפרעות בעיר קאלץ, אנוסים היו לעזוב את מדינת-הרמים. קודם לכן היתה האידיאולוגיה הנאצית מטייבת את קרקע האנטישמית של פולין, היום מפרנסת אותה התעמולה הקומוניסטית.

אנטישמיות ללא יהודים, או כמעט בלא יהודים! כי כמה נחשבו הקהילות הקטנות והדלות, שארית הפליטה של שלושה מיליון ומחצה של "פולין המעטירה" לפנים?! הספרות של "זקני ציון" וה"שטימר" ודומיה אינה מניחה לפולנים לשכוח את דימויי היהודים המפלצתיים, שגידלו הכנסיה, הנאצים והקומוניזם. כולם חָברו יחד לתעמולה אנטישמית, הנקראת עכשיו בעיקר — מלחמה בציונות ובמדינת ישראל.

זהו הקו הרשמי, ורובו יבוא מרוסיה הסובייטית. אבל בני העם, ששוחחתי

עמהם, הביעו מורת־רוח מן האנטי־ישראליות הפולנית ולא נחה דעתם מן התורה האנטישמית. לא מעט גם בגלל שספֶּקה הגדול היא ברית־המועצות, שאין הפולני נותן בדבריה שום אמון. אולם עובדה היא, בכל שעת תקלה במדינה משתמשים בטענה אנטישמית, אנטי־ציונית, אנטי־ישראלית, להשמיץ את אויבי המשטר וללמד זכות על מעשי השלטונות. מחזה נורא של מדינה בלי יהודים, שבה עדיין משתוללת שנאה ליהודים שאינם, דימוניות תעמולתית מפוברקת, השייכת לאביזרי השלטון הקומוניסטי השמרני.

חזיון מבהיל זה של אינרציה נפשית רוחנית, שהפוליטיקה משתמשת בה ככלי נשק, מזכירה לי דימוי, שהשתמש בו יוליאן טובים, המשורר היהודי־הפולני הגדול, שבשעתו, לכשהגיעו אליו לניו־יורק בשנת 1944 הידיעות על היקף השואה, חיבר מינשר "אנחנו, יהודי פולין...", וכך סיים את מינשרו־קינתו:

"מעל אירופה עומד שלד רפאים עצום, והוא הולך וגדל. בחורי עיניו הריקים דולקת אש של חימה מסוכנת, והאצבעות נקמצות לאגרוף גרום. והוא, המנהיג והרוזן שלנו, יכתוב לנו את זכויותינו ודרישותינו".

אני מתקשה להבין את הסיפא. אבל ברור לי, שהשלד הנורא הוא דמות היהודי, כפי שהפולנים עדיין רואים אותו ברוחם הרעה, בלבם הנוקף, בחלוס־זוועה: יהודי דולק באש של חימה מסוכנת, שאינה כבה (המינשר יצא לאור בתרגום עברי, אידי ואנגלי, במהדורת חנא שמרוק, הוצאת מאגנס, תשמ"ד).